

Racionalizam i moralni zahtjevi

Marko Jurjako, Zdenka Brzović

Novi Kamov, 26:1, 2008, 89-99.

Sažetak: U ovome radu se bavimo pokušajem uspostavljanja kategoričkog imperativa kao norme racionalnosti. Naša namjera je dati neke argumente protiv takvog izvođenja kategoričkih razloga. U razmatranju ćemo se usredotočiti na jednu interpretaciju Kanta koju nudi David Brink. Razmotrit ćemo pokušaj izvođenja kategoričkih razloga iz pojma čistog racionalnog djelatnika kroz jedan model koji nudi Brink. U vezi s tim povlačimo analogiju s prijedlogom Michaela Smitha koji nudi dva modela: model primjera i savjetodavni model. Priklonit ćemo se savjetodavnome modelu kao što to čini i sam Smith, jer savjetodavni model uzima u obzir kontingentne okolnosti djelatnika, za koje smatramo da su nezaobilazni dio u raspravi o praktičnim razlozima. Iz toga će slijediti i naša kritika svih takvih izvođenja kategoričkih razloga. Ako kategorički razlozi proizlaze iz modela koji je praktično ograničeno primjenjiv, onda su i razlozi ograničene primjene, a time nisu kategorički. U zaključku se osvrćemo na problem ideje praktične racionalnosti koja se bazira na apriornom postuliranju ideala koji zanemaruje empirijske okolnosti u kojima se nalazi djelatnik.

Uvod

U suvremenoj raspravi o praktičnoj racionalnosti posebno mjesto zauzima pitanje kategoričkih razloga. Prema standardnoj, hjumovskoj poziciji, s kojima rasprava započinje¹, takvih razloga nema. Takav zaključak slijedi iz toga što se hjumovska pozicija, u grubo, sastoji od tvrdnje da je praktično zaključivanje, od kojeg se sastoji praktična racionalnost, instrumentalno i da su razlozi za djelovanje koji proizlaze iz praktičnog zaključivanja utemeljeni u željama. Ako su razlozi utemeljeni u željama i ako je praktično zaključivanje samo instrumentalno onda vidimo kako ta pozicija ne ostavlja prostora za razloge koji bi bili objektivno važeći, neovisni o djelatnikovim željama, sklonostima ili interesima. Zaključivanje je pristrano, a razlozi za poduzimanje određene radnje su izvedeni iz empirijske prirode pojedinog djelatnika. Pošto se hjumovska pozicija u raspravi o praktičnoj racionalnosti nametnula kao ishodišna pozicija koja uzima najmanje tereta opravdanja², ona se predstavlja kao samodostatna građevina za čiju nadogradnju ili rekonstrukciju, opravdanje moraju dati njezini oponenti. Kao glavni oponent hjumovskoj poziciji najčešće se javlja kantovsko gledanje na moral i racionalnost. U ovome radu pokušati ćemo se baviti upravo tim pokušajem nadgradnje ili rekonstrukcije za koju se smatra da mora zauzeti pozicija koja će predstavljati alternativu hjumovskoj. Preciznije rečeno, baviti ćemo se pokušajem uspostavljanja Kategoričkog imperativa kao norme racionalnosti. To je manevar koji je tipičan za kantovske pozicije, a mi ćemo ga pokušati prikazati kroz jedan takav pokušaj, a to je onaj Davida Brinka, koji on iznosi u svome članku: "Rationalism: Inescapability, authority, and supremacy". Ukratko ćemo iznijeti i neka stajališta Philippe Foot, s obzirom na činjenicu da Brink većinu svoje argumentacije

¹ Za pregled rasprave između hjumovskih i ne-hjumovskih pozicija vidi Introduction, u: Cullity, G, Gaut, B., Ethics and practical reason, Oxford University Press.

² Vidi Ibid.

posvećuje upravo pobijanju njenog stajališta da racionalni autoritet moralnih normi nije kategoričan. Brinku je namjera ukazati na poseban status moralnih zahtjeva, pokušavajući pokazati da je kategorički imperativ norma praktične racionalnosti.

Razmotrit ćemo Brinkov prijedlog za davanje sadržaja kategoričkom imperativu. Zatim ćemo pokušati ponuditi argumente protiv modela (koji nudi Brink) za generiranje moralnih normi, služeći se Smithovim primjerima u kojima on nudi dva modela preko kojih se može provesti ideja djelatnikovog racionalnog djelovanja: model primjera i savjetodavni model. Pokušati ćemo pokazati da je ono što Brink nudi model primjera, a mi ćemo se prikloniti Smithovu stavu da je savjetodavni model bolji način jer uzima u obzir kontingentne okolnosti djelatnika. To će nam i biti glavni prigovor izvođenju kategoričkih razloga na način na koji to radi Brink (i neki drugi Kantovci), jer smatramo da takav način dovodi do rascjepa između "ideala racionalnosti" i empirijske stvarnosti, a upravo bi nas taj ideal trebao voditi ka ispravnom ponašanju, međutim on je toliko udaljen od realnosti da više ne služi ničemu.

Analizirati ćemo Brinkov pojam kategoričke prudencijalnosti (koji po njemu vodi u dualizam praktičnog uma) i pokušati pokazati da nije jasno u čemu se sastoji kategorička prudencijalnost koja generira razloge različite vrste od onih koje generiraju moralni zahtjevi, osim ako se ne radi o nekim kontingentnim karakteristikama kao što je psihička ekonomija ili mentalna struktura djelatnika na koga se odnose.

U zaključku se vraćamo kritici izvođenja kategoričkih razloga koja ne uzima u obzir empirijske okolnosti i kontekst u kojem se djelatnik nalazi.

Praktični um

Za početak je važno naglasiti da se ne bavimo moralom kao takvim, već praktičnom racionalnošću, što znači da razmatramo moralne norme kao norme ispravnog promišljanja. Razmotriti ćemo prijedlog kategoričkog imperativa kao norme racionalnosti, koji bi po pretpostavci trebao pružiti racionalno opravdanje ili utemeljenje morala, koje ga čini objektivnim, nepristranim i otpornim na argumente koji ukazuju na ograničenu domenu dosega moralnih razloga.³

Brink želi riješiti problem koji je iznijela Philippa Foot, prema kojemu moralne norme generiraju kategoričke razloge jednako kao što to generira npr. Bonton. Prema Foot moralni zahtjevi su neizbježni, ali im nedostaje racionalni autoritet (nije iracionalno ne slijediti zahtjeve morala, kao što nije iracionalno ne slijediti zahtjeve bontona). Brink preuzima ovo razlikovanje od Foot, koje naziva tezama neizbježnosti i tezom autoriteta, za koje smatra da se Kant na njih obvezuje tvrdnjom da su moralni zahtjevi kategorički imperativi. Na ove dvije teze dodaje treću za koju također smatra da se Kant obvezuje, tezu o supremaciji morala. Prema toj tezi moralni

³ Schroeder (Schroeder, 2005) navodi kako od strane onih koji prihvaćaju hjumovsku teoriju razloga (po kojoj se svi razlozi za djelovanje objašnjavaju željama osobe za koju je to razlog) dolaze kritike o nemogućnosti objašnjenja moralnih razloga (njihove univerzalne primjene), pošto je neuvjerljivo tvrditi da svi imamo iste želje oko toga što učiniti.

razlozi nadjačavaju sve ostale tj. njihov autoritet je uvijek prevladavajući⁴. Brink će racionalni autoritet morala utemeljiti upravo na činjenici o racionalnim djelatnicima kao takvima, navodeći kako neizbježnost bontona ili zakona ne slijedi iz činjenice o racionalnim djelatnicima kao takvima, pa shodno tome, bontonu ili zakonima fali autoritet koji je obilježje moralnih zahtjeva.

Odredivost ciljeva praktičnog uma

Sada ćemo razmotriti pokušaj Davida Brinka da pokaže kako Kantov kategorički imperativ nije samo norma morala koja se odnosi na sve, neovisno o partikularnim sklonostima i interesima, već i norma praktične racionalnosti koja bi ujedno i bila izvor kategoričkih, objektivno vrijedećih razloga za djelovanje. Kako bi to pokazao, on mora utvrditi koji su supstantivni ciljevi djelovanja koje nalaže kategorički imperativ i da li ih uopće ima. U tu svrhu Brink daje poprilično iscrpnu analizu kategoričkog imperativa, u koju se mi ovdje nećemo upuštati. Usredotočiti ćemo se na interpretaciju Kategoričkog imperativa koju Brink smatra zadovoljavajućom te posljedicama koje izvodi iz tog gledišta. Njegov je cilj, kroz analizu pojma racionalnog i moralnog djelatnika, doći do odgovora na koji se način moralne dužnosti odnose na djelatnike. Da bismo bili moralni djelatnici po pretpostavci moramo biti odgovorni. Biti odgovoran podrazumijeva "mogućnost razlikovanja između intenziteta i autoriteta želja i promišljanja o prikladnosti želja i ciljeva." (Brink, 1997, str. 266) Možemo reći da ono što nas čini odgovornima jest sposobnost promišljenog samoupravljanja (autonomija). Iz toga Brink zaključuje:

"Ovi kapaciteti za promišljeno samoupravljanje su svojstva koja nas čine racionalnim djelatnicima i zbog toga se moralni zahtjevi apliciraju na nas u mjeri u kojoj smo racionalni." (Brink, 1997, str. 281)

Znači, ista sposobnost koja nas čini odgovornima (promišljeno samoupravljanje) nas ujedno čini i racionalnim djelatnicima. Stoga, "moralni zahtjevi se moraju aplicirati na racionalne djelatnike kao takve ako će se aplicirati na moralne djelatnike kao takve". (Brink, 1997, str. 266) Pošto se naše dužnosti moraju utvrditi prema svojstvima koja nas čine moralnima, prvu formulu kategoričkog imperativa (formulu univerzalnosti) trebamo interpretirati kao pitanje "što *racionalno biće kao takvo* - tj., *u mjeri u kojoj je racionalno* - može htjeti". (Brink, 1997, str. 273)⁵ Na taj način se osigurava nepristranost moralnog zaključivanja, jer su svi moralni djelatnici slični po svojstvu racionalnosti i "rezultat ove vrste testa ne ovisi o tome tko ga izvodi". (Brink, 1997, str. 273) Prema tome, u prvi plan se stavlja *racionalno biće kao takvo*, lišeno svih kontingentnih osobina. Pošto se ovdje ne dovodi u pitanje norma prudencijalnog zaključivanja⁶ možemo od vlastite perspektive doći do primjene druge formule kategoričkog imperativa. Ako je racionalno da promičemo vlastito dobro, tj. da tretiramo sebe uvijek kao svrhe djelovanja, onda je racionalno da promičemo dobro svih drugih djelatnika, te da ih koristimo uvijek samo kao svrhe jer to je ono što možemo htjeti kao racionalna bića samo zbog toga što smo racionalni.

⁴ Vidi (Brink, 1997, str. 255)

⁵ Ostale fomule Kategoričkog imperativa prema Brinku slijede iz prve. Vidi (Brink, 1997, str. 274-275).

⁶ Ni sam Kant ne dovodi u pitanje ovakvu vrstu racionalnosti. Vidi (Kant, 2003., str. 35-36).

Sada se postavlja pitanje kako doći do konkretnih radnji koje nam nalaže kategorički imperativ. Znači, kako doći do saznanja o tome što bi racionalno biće kao takvo, lišeno svih kontingentnih osobina, poduzimalo u konkretnim, empirijskim okolnostima. Brink nudi dvije opcije za koje navodi da su komplementarne. Prvi način na koji možemo doći do sadržaja Kategoričkog imperativa je "otkrivanjem što bi to bilo tretirati nekoga kao cilj, a ne samo kao sredstvo". (Brink, 1997, str. 275) Drugim riječima, započinje drugom formulom Kategoričkog imperativa koja glasi: *radi tako da čovječanstvo kako u tvojoj osobi, tako i u osobi svakoga drugoga svagda ujedno uzimaš kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo.* (Kant, 2003, str. 50) Formulu Humanosti Brink razjašnjava sljedećim riječima:

"Ovo zahtjeva ne samo da se ustežemo od činjenja stvari koje bi naškodile djelovanju drugih već da se i potrudimo da činimo stvari koje će promovirati njihovo racionalno djelovanje." (Brink, 1997, str. 275)

Prema tome jedna od stvari koju ne možemo ne promovirati kao čisto racionalni djelatnici jest i samo racionalno djelovanje. Da bi se mogao ispoljiti kao racionalni djelatnik ja prvo moram osigurati uvjete koji će mi omogućiti samo racionalno djelovanje. Stoga, ako ja imam dužnost osigurati uvjete za svoje racionalno djelovanje, samo iz razloga što sam racionalni djelatnik, onda imam dužnost osigurati uvjete za racionalno djelovanje bilo kojeg drugog racionalnog djelatnika. Drugim riječima, ne mogu ne htjeti da racionalnim djelatnicima budu omogućeni nužni uvjeti za ispoljavanje racionalnog djelatništva. Konkretnije, Brink navodi da se ovaj princip odnosi na pojedine djelatnike na način da, u primjeru sa kompetitivnom utrkom, oni mogu pomoći drugima u spremanju i vježbanju za utрку, no ne mogu je otrčati umjesto njih. Tako i u našem slučaju, svi imamo dužnost svakome osigurati uvjete za racionalno promišljanje i izvođenje tih radnji, no ne možemo promišljati umjesto drugih.

Važno je naglasiti da se ovime zadatak koji je postavljen ne rješava. Uviđanjem da imamo razloga promicati dobro svih racionalnih djelatnika ne kaže nam što to dobro jest, niti što bismo trebali činiti kako bi ga promovirali. Ne kaže nam u čemu se sastoji racionalno djelovanje. To možemo uvidjeti ako uzmemo u obzir primjer sa religioznim fundamentalistom. Ako nam dođe jedan takav i kaže da je njegova dužnost kao racionalnog djelatnika pobrinuti se za naše dobro, kako bi mi sami mogli ispoljavati našu racionalnu prirodu, a to znači predati svu imovinu vjerskoj zajednici i prihvatiti učenje prema kojemu u raj ide samo onaj koji u životu propati što je više moguće, te vas ta osoba ima dužnost staviti u kavez i tamo držati dok ne uvidite istinu. Što možemo odgovoriti takvoj osobi? Njezini stavovi su konzistentni i ona nepristrano promiče racionalno djelovanje svake osobe. Kako možemo vidjeti formula humanosti nam neće dati supstantivni cilj racionalnog djelovanja.

Drugi pristup utvrđivanju sadržaja naših objektivnih dužnosti Brink vidi u formuli univerzalnosti. Kao što je ranije rečeno, Brink formulu univerzalnosti interpretira na način da se pitamo što bi racionalno biće, kao takvo, moglo htjeti, neovisno o svim empirijskim sklonostima i interesima. Odgovor Brink daje koristeći ideju Rawlsove metode za modeliranje izbora principa socijalne pravednosti.

"Biratelj zna da će živjeti s drugima u kontingentnim okolnostima čovječantva – da će imati određene karakteristike, informacije i preferencije – ali njegov izbor pravila za vođenje radnji u okolnostima

čovječanstva će biti utemeljen na njegovoj brizi za racionalno djelovanje kao takvo. Tako ju smjestimo iza *vela neznanja* koja ju lišava znanja o njezinim osobnim i socijalnim karakteristikama, kao što su spol, talenti, preferencije, koncepcije dobra, socijalni položaj u društvu, društvo i generacija." (Brink, 1997, str. 279)

Kada lišimo osobu svih tih informacija ideja je da će ona reflektirati volju racionalnog bića u Kantovom smislu, te da će u svom izboru biti motivirana birati one principe koji će najviše ostvariti mogućnost racionalnog djelovanja, kao što je sposobnost promišljanja u slobodnom djelovanju.

"Njegov interes prema racionalnom djelovanju ukazuje da iznad određenog minimuma materijalnih resursa, on će dodijeliti neku vrstu prioriteta osobnim i civilnim slobodama nužnim za ispoljavanje kapaciteta za praktično promišljanje. I zbog njegovog neznanja koji ne – čisti racionalni djelatnik biti, kada se veo digne, on će po pretpostavci dodijeliti neku vrstu primata principima koji osiguravaju jednaku distribuciju ovih uvjeta za provođenje racionalne djelatnosti." (Brink, 1997, str. 279)

Kroz niz sukcesivnih izbora kojeg vrši djelatnik samo na temelju svoje racionalnosti iza *vela neznanja* osigurava da njegov izbor bude nepristran, objektivan i univerzalan. U vršenju izbora za principe koji bi trebali regulirati odnose u okolnostima kontingentnih interesa i želja razum se pojavljuje kao ishodišna točka koja bi trebala odrediti prikladne radnje za pojedine situacije u okolnostima čovječanstva. Promišljanjem o tome kakvo bi društvo racionalno mogli htjeti dolazimo do ideje institucionalnog oblika koji bi nam trebao osigurati mogućnost ovakvog promišljanja te osigurati sposobnost autonomnog dolaženja do praktičnih pojedinačnih ciljeva i njihova izvršavanja. No, je li to moguće? Nudi li nam ovaj model nešto više od zahtjeva za promoviranjem racionalne djelatnosti? Nudi li nam ovaj model neku privilegiranu radnju ili skup privilegiranih radnji kao objekt praktičnog rasuđivanja? Da bi razmatranje imalo snagu razloga ono nam mora nalagati neke radnje, ne poduzimanjem kojih osoba ne djeluje racionalno, a u ovom slučaju to bi trebale biti intuitivno važeće moralne norme primjenjene na određenu situaciju. Čak i da prihvatimo da nam ovakav model nudi konkretne objekte praktičnog zaključivanja, dolazi se do neprihvatljivih posljedica.

Kako bi ocijenili Brinkov model primjene Kategoričkog imperativa na određenu situaciju razmotrit ćemo uvide koje donosi Michael Smith. Smith nudi dva modela prema kojima se može provesti ideja djelovanja koje bi djelatnik izabrao da je potpuno racionalan. On nam predlaže da zamislimo dva moguća svijeta, u jednom smo mi u okolnostima u kojima se nalazimo (vrednovani svijet), a u drugom je naše potpuno racionalno jastvo (svijet vrednovatelj). Jedan model, koji naziva "savjetodavnim", zamišljamo djelatnikovo potpuno racionalno jastvo u svijetu vrednovatelju kako gleda na sebe u vrednovanom svijetu i formira želju o tome što bi njegovo manje racionalno jastvo trebalo učiniti u tim okolnostima vrednovanog svijeta. Kaže Smith, "mogli bismo zamisliti da jastvo u svijetu vrednovatelju daje jastvu u vrednovanom svijetu savjet o tome što učiniti." (Smith, 2004, str. 18) Drugi model, koji naziva modelom "primjera", nalaže da poželjnost nekog djelatnikovog čina u vrednovanom svijetu ovisi o tome da li bi to njegovo u potpunosti racionalno jastvo željelo ostvariti taj čin u svom svijetu (svijetu vrednovatelju), dakle

djelatnikovo potpuno racionalno jastvo daje "primjer koji bi trebalo slijediti jastvo u vrednovanom svijetu." (Smith, 2004, str. 18)

Smatramo da Brinkov prijedlog odražava model "primjera" prema Smithovoj terminologiji. To se može izvesti iz njegovih riječi kada kaže da "F1 pita što bi racionalno biće kao takvo, neovisno o njegovim kontingentnim interesima i sklonostima, htjelo." (Brink, 1997, str. 278) Ili kada kaže da "F1 zahtijeva da izbor vrše racionalna bića samo zato što su racionalna." Kada Brink navodi da F1 "pita što bi racionalno biće kao takvo htjelo za okolnosti čovječanstva..." (Brink, 1997, str. 280), onda se tu ne misli na to što bi racionalno biće kao takvo savjetovalo nama u određenoj situaciji, već se misli na općenitije stvaranje normi koje bi trebale odrediti institucionalni okvir koji bi nalagao što napraviti u kontingentnim okolnostima, ali neovisno o njima.

Smith smatra da je model "primjera" pogrešan. Kako bi to uvidjeli, on iznosi sljedeći primjer.

"Zamislimo da sam poražen u igri squasha. Poraz je bio tako ponižavajući da sam, iz bijesa i frustracije, obuzet željom da udarim svog protivnika reketom u lice. (...) Moja želja da ga udarim u lice je produkt bijesa i frustracije, nešto što možemo s razlogom odstraniti kada se zamislimo u mirnom i potpuno racionalnom stanju. Razmatranje koje bi me motiviralo da sam u potpunosti racionalan je to da pokažem dobar sportski odnos, tako da žurno krenem prema svome protivniku i rukujem se s njim." (Smith, 2004, str. 19)

U tom slučaju, pita se Smith, "slijedi li da ono što imam razloga učiniti *u svom nesređenom i nemirnom stanju* jest žurno krenuti i rukovati se s njim?" (Smith, 2004, str. 19) U takvom slučaju, rukovanje s našim protivnikom je možda zadnja stvar koju bi imali razloga učiniti, posebno ako bi to moglo uzrokovati udaranje našeg protivnika. Možda je za nas u takvim okolnostima najpametnije da se samo udaljimo i kako Smith kaže "pristojno smijemo". Iz ovakvog primjera možemo uvidjeti neplauzibilnost modela primjera, koji bi nam u ovom slučaju nalagao da djelujemo onako kako bi djelovalo naše u potpunosti racionalno jastvo, što bi značilo da ćemo biti motivirani u takvom stanju sa zadovoljstvom rukovati se sa našim protivnikom. Štoviše, da možemo pratiti takvo naše u potpunosti racionalno jastvo, ne bi ni bili kao prvo opterećeni takvim frustrirajućim stanjem. Zato je bolji savjetodavni model koje uzima u obzir okolnosti u kojima se nalazim kako ono odlučilo koju radnju je racionalno poduzeti. Vezano uz motivaciju, ako je rukovanje ono za što imamo razloga učiniti, tada ćemo po pretpostavci biti i motivirani tako postupiti. Ali intuitivno gledano, u takvim empirijskim okolnostima najčešće nećemo biti motivirani postupiti u skladu s onim što bi učinio u potpunosti racionalna osoba, što bi značilo da naš postupak je iracionalan. No, intuitivno smatramo da je bolji odgovor reći da u takvim okolnostima, izuzetne frustracije, mi nemamo razloga postupiti po onome što nalaže model "primjera".

Smith zaključuje:

"Ono što bi djelatnikovo u potpunosti racionalno jastvo bilo motivirano učiniti ovisiti će o okolnostima u kojima se nađe, a po definiciji, te okolnosti nikad neće uključiti njegovu iracionalnost." (Smith, 2004, str. 20)

Po ovom pitanju se slažemo sa interpretacijom Michaela Smitha, jer smatramo da se empirijske okolnosti i poseban kontekst u kojemu se djelatnik nalazi, ne smiju zanemariti u raspravi o razlozima za djelovanje. Smatramo da iz ovoga proizlazi i glavna kritika izvođenju kategoričkih razloga na način da se apstrahiraju empirijski uvjeti kako bi se došlo do nekakvog ideala racionalne osobe, jer se postuliranjem takvog ideala u tolikoj mjeri zanemaruju empirijske okolnosti, da postaje nemoguće slijediti taj ideal.

Jedan za sve ili svatko za sebe

Brink smatra, da nakon što je pokazao kako doći do kategoričkih razloga koji se odnose na sve racionalne djelatnike kao takve, bez razlike, zaključuje da moraju postojati i zahtjevi koji se primjenjuju na racionalnog djelatnika, samo zato što je on partikularni, određeni moralni djelatnik, numerički različit od ostalih djelatnika. Takve zahtjeve naziva kategoričkom prudencijalnošću, te smatra da ona vodi u dualizam praktičnog uma, koji bi mogao predstavljati prepreku supremaciji moralnih zahtjeva. Kako bi Brink opravdao ideju kategoričke prudencijalnosti, on mora dati kriterij identiteta partikularnog, čisto racionalnog bića. U vezi s tim on navodi:

"...identitet racionalnog bića kroz vrijeme sastoji se u vrsti kontinuirane deliberativne kontrole intencionalnih stanja i djelovanja. Deliberativna kontrola postoji kada su intencionalna stanja - poput vjerovanja, želja i namjera - formirana, održana i modificirana kao rezultat promišljanja i kad su djelovanja regulirana prijašnjim promišljanjima. Ono što čini linije deliberativne kontrole različitima - čak i kad su intencionalna stanja, deliberativni procesi i djelovanja u svakoj liniji kvalitativno slična - jest nedostatak funkcionalne integracije. Intencionalna stanja, deliberacije i djelovanja se mogu pripisati istom djelatniku samo u slučaju kada su oni dio iste psihičke ekonomije; intencionalna stanja moraju moći interagirati jedna s drugima tako da modificiraju jedna drugu i stvore djelovanje." (Brink, 1997, str. 287-288)

Bez obzira na zahtjev kontinuirane deliberativne kontrole, prema Brinku ono što čini identitet čisto racionalnog djelatnika je psihička ekonomija i funkcionalna integracija nekih mentalnih stanja. Drugim riječima ono što čini racionalnog djelatnika je sposobnost promišljanja svojih želja, u svjetlu svojih drugih intencionalnih stanja i poduzimanje radnji koje reflektiraju ta promišljanja.

No nije jasno što to čini identitet čisto racionalnog bića kao partikularnog da bi se na njega mogao odnositi imperativ kategoričke prudencijalnosti, ako to nije empirijska konstitucija samog djelatnika. Prema pretpostavci ono što čini racionalno biće je sposobnost deliberacije i u tom smislu mi se ne razlikujemo jedan od drugoga, znači to ne može biti kriterij identiteta za pojedinačno čisto racionalno biće koje ima dužnost promovirati svoje interese. Na ovom mjestu

bismo mogli povući paralelu s Fregeovim uvidom, prema kome se apstrahiranjem svojstava, po kojima se stvari razlikuju, ne dobiva pojam broja tih stvari već samo općenitiji pojam:

"Ako npr. pri promatranju jedne bijele i jedne crne mačke apstrahiram svojstva po kojima se one razlikuju, onda dobivam recimo pojam "mačka"." (Frege, 1995., str. 63)

Te Frege dalje nastavlja:

"Pojam "mačka", koji je dobiven apstrakcijom, više ne sadrži doduše posebnosti, ali je upravo time jedan." (Frege, 1995., str. 63)

Apstrahiranjem pojma racionalnog djelatnika od svih kontingentnih karakteristika dolazimo do općenitog pojma racionalnog djelatnika, iz kojeg onda analizom ne slijede neke posebne dužnosti koje on ima prema sebi, kao numerički različitom od svih drugih djelatnika, jer te dužnosti ne mogu biti različite od onih koje ima kao instanca općenitog pojma čistog racionalnog djelatnika. Prema tome, ono što se nameće kao kriterij po kojemu se možemo razlikovati kao partikularna bića, na koje se odnose zahtjevi kategoričke prudencijalnosti, nije po čistoj racionalnosti već prije po psihičkoj ekonomiji, mentalnoj strukturi, koja je konstituirana od određenih mentalnih stanja. Dakle, slijedilo bi da moramo uzeti u obzir i neke empirijske karakteristike djelatnika. Brink i dalje ustraje navodom da je "ideja da se ja trebam brinuti za *svoje* racionalno djelovanje koje je utemeljeno u mojem bivanju partikularnim racionalnim djelatnikom, a *ne samo jednim* racionalnim djelatnikom među drugima." (Brink, 1997, str. 289, kurziv dodan) I dalje ostaje problem odrediti s obzirom na koja svojstva djelatnika bi se trebali odnositi zahtjevi kategoričke prudencijalnosti. Ako se odnose na njega samo zbog svojstva racionalnosti onda se to ne razlikuje od normi koje se nameću racionalnom djelatniku kao takvom. Za takve zahtjeve se ne može reći da su pristrani, makar se te norme nametale iz perspektive interesa racionalnog djelatnika koji je lišen svih kontingentnosti. Ako uzmemo u obzir partikularnog racionalnog djelatnika onda jedino što nam preostaje je da ga promatramo s obzirom na njegovu empirijsku prirodu, no na taj način dolazimo do razloga za djelovanje koji se na njega odnose uvjetno, a ne kategorički. U tom smislu Kant tvrdi kako "ima *jedna* svrha, koja se kod svih umnih bića (...) može pretpostaviti kao zbiljska, a prema tome i jedna namjera, koju ne samo da *mogu* imati, nego za koju se sigurno može pretpostaviti da je sva umna bića prema prirodnoj nužnosti i *imaju*. To je težnja za *blaženstvom*."⁷ (Kant, 2003., str. 35) Unatoč tome što je svakoj osobi svojstveno da teži *blaženstvu*, razlog koji će imati za poduzimanje određene radnje u tu svrhu će biti samo uvjetan. Drugim riječima, ako težnju za "*blaženstvom*" suvremenim rječnikom okarakteriziramo kao *težnju* za ostvarenjem vlastitih interesa, onda slijedi da ono što imamo razloga poduzeti u tu svrhu će ovisiti o tome koji su to naši konkretni interesi,

⁷ To je ono što Kant naziva asertornim hipotetičkim imperativom (Kant, 2003., str. 35).

tj. ovisiti će o našoj kontingentnoj, empirijskoj prirodi, čime se dokida kategoričnost samog razloga za djelovanje.⁸

Hipotetički imperativ

Hipotetički imperativ je onaj imperativ koji je uvjetovan onime što djelatnik *želi* ili može *željeti* postići. Možemo uzeti kao što to Brink čini da su instrumentalna i prudencijalna ona vrsta racionalnosti koja nalaže hipotetičke imperativne. Dakle, ako je tako da je samo *pro tanto* iracionalno ne djelovati u skladu s moralnim zahtjevima, onda je moguće da nam se sukobe dužnosti koje imamo prema sebi i one koje imamo prema drugima. Brink smatra da ovakav zaključak ovisi o dvijema pretpostavkama, a to su pretpostavka su da hipotetički imperativi uvjetovani djelatnikovim interesima i željama i da ti interesi i želje pružaju razloge za djelovanje. Prema Brinku ove pretpostavke su nešto što Kant ne prihvaća da vrijedi za hipotetičke imperativne, te se pita "zašto bi netko imao razloga promovirati zadovoljenje svojih želja neovisno o njihovom sadržaju?" (Brink, 1997, str. 259)

On smatra da:

"Wollen⁹ se može prevesti kao "željeti" ili kao "htjeti". Kant ne smatra da je svaki objekt nečije želje ujedno i objekt njegova htijenja; htjeti nešto znači imati svoj izbor koji je na neki način određen praktičnim umom. Ako je tako (...) hipotetički imperativi predstavljaju kao praktično nužne radnje koje osiguravaju sredstva ili nužne uvjete onoga što djelatnik hoće i ne samo onoga što želi." (Brink, 1997, str. 259)

Prema tome hipotetički imperativi bi trebali biti uvjetovani s još nečim, osim interesa i želja, trebali bi biti uvjetovani onime što djelatnik hoće. Tu se krije Brinkov odgovor na prevladavanje sukoba između hipotetičkih i kategoričkih imperativa. Hipotetički imperativ glasi: tko hoće (wills) cilj mora isto tako htjeti, ukoliko je racionalan, sredstva za ostvarenje tog cilja. Ako se pitamo što to zapravo znači, dolazimo do istog odgovora kao i na pitanje što kao racionalni djelatnici možemo htjeti¹⁰, a to je prema Brinku ispravna interpretacija Hipotetičkog imperativa koja glasi:

"Ako netko želi Φ i Φ -ovanje je konzistentno sa zahtjevima (čistog) praktičnog uma, tada se ima razloga stvoriti sredstva i nužne uvjete za Φ -ovanje." (Brink, 1997, str. 286)

Drugim riječima ispada da ono što kao racionalne osobe možemo htjeti jest ono što nije odbačeno testom Kategoričkog imperativa. Ispada da je ono za što imamo hipotetički razlog, uvijek u skladu sa normama morala. Da se poslužimo terminologijom Harrya Frankfurta, prema

⁸ Brink u svom članku izričito navodi: "Vrijedi razlikovati imperativne kategoričke prudencijalnosti od asertivnih imperativa konvencionalne prudencijalnosti." (Brink, 1997, str. 289), no prema našem mišljenju on upravo to ne uspijeva pokazati, ne daje kriterij pomoću kojega da razlikujemo to dvoje.

⁹ Na engleskom "to will something". Na engleskom se "will" upotrebljava kao prijevod od njemačkog "Wille", na hrvatskom "volja". S obzirom da se "will" koristi i kao glagol, mi u nedostatku boljeg prijevoda u hrvatskom koristimo pomoćni glagol htjeti za izražavanje volje djelatnika koja bi trebala biti nešto različito od želje koju bi djelatnik mogao posjedovati.

¹⁰ Brink ovo ne tvrdi eksplicitno.

ovakvoj slici Hipotetičkog imperativa, osoba za volciju drugog reda može imati samo one želje prvog reda koje nisu isključene Kategoričkim imperativom. Ako tako shvatimo Hipotetički imperativ onda možemo vidjeti da između njega i kategoričkih imperativa ne može doći do sukoba, te se čini da je supremacija morala očuvana, što drugim riječima znači da se ne mogu htjeti ciljevi koji su isključeni Kategoričkim imperativom.

Da bi ovakvo kantovsko gledište uopće imalo smisla moramo razmotriti što nam to konkretno nameće Kategorički imperativ. Kada nam Kategorički imperativ ne bi nudio neke konkretne parikularne razloge za djelovanje, onda bismo mogli zaključiti da ova formulacija Hipotetičkog imperativa niti nije ništa drugo nego samo drugi oblik za izraziti Kategorički imperativ, koji kao takav funkcionira samo u negativnom smislu, sužava izbor radnji, ali ne kaže koju bi radnju trebalo poduzeti.¹¹ Kad bi nam na vrata došao nacist, nastojeći pronaći određene Židove, pa nas pita skrivamo li kojeg (a pretpostavka je da skrivamo), tada bi ispalo da imamo jednaki razlog za reći da skrivamo (pošto ne smijemo lagati) neke Židove i prema daljnjem ispitivanju odati njihovo skrovište, kao i ne reći ništa ili odvratiti pozornost na neki način, kako ne bi odali njihove položaje i slično ili poduzeti neku treću radnju. Čini se da ti razlozi nemaju jednaku težinu i da Kategorički imperativ mora biti nešto više od reformulacije prije prikazane interpretacije Hipotetičkog imperativa. Kako navodi Velleman:

Svaki pothvat koji ima formalni predmet mora imati i supstantivni predmet također – tj., cilj koji nije izražen samo u terminima koji ovise o pojmu bivanja objektom tog pothvata. U slučaju kompetitivne igre, mora postojati supstantivni cilj igre, nešto što konstituira pobjedu, a ne može se opisati samo kao pobjeđivanje. Kada igra ne bi imala određeni predmet, tada ne bi postojalo ništa takvo kao što je pobjeđivanje u tome, stoga ne bi bila u potpunosti konstituirana kompetitivna igra. (...) Slično, lov čiji predmet je specificiran samo kao "lovina" ne bi bio u potpunosti konstituirana potraga i pitanje "Što je odgovor?" nije po sebi u potpunosti konstituirano pitanje." (Velleman, 2000, str. 176)

Stoga, iz pojma "biti čisti racionalni djelatnik" trebalo bi se moći izvesti neke određene, partikularne dužnosti, tj. dati sadržaj Kategoričkom imperativu kako ne bi ostali samo na formalnom predmetu praktičnog zaključivanja kao što je djelovanje u skladu s onim što bi racionalno biće samo kao takvo moglo htjeti, samo utoliko ukoliko je djelatnik racionalan. Ovdje ćemo se vratiti zaključku iz prethodnog poglavlja, gdje smo se bavili Brinkovim pokušajem davanja sadržaja kategoričkom imperativu te pokušali pokazati da takav način određivanja supstancijalnih ciljeva praktičnog uma ne daje primjenjive rezultate.

Zaključak

Glavna kritika ovakvom izvođenju kategoričkih razloga je to što ne uzima u obzir poseban kontekst situacije i psihološka stanja u kojima se djelatnik nalazi. Tradicionalan pristup utemeljenju objektivnih i univerzalnih razloga nastoji apstrahirati empirijske uvjete kako bi se

¹¹ Takva je koncepcija Vellemana Kantove ideje praktičnog uma. On navodi: "Prema Kantovoj koncepciji, kako ju ja razumijem, predmet praktičnog zaključivanja jest djelovati prema bilo kojem razmatranju, osim onog čije bivanje razlogom bi povlačilo kontradikciju. To je poput lova, čiji predmet je pronaći sve osim onog što nije moguće da bude lovina." (Velleman, 2000, fussnota, str. 179)

došlo do nečeg što treba reflektirati racionalnu prirodu osobe, no upravo se time stvara jaz koji postaje teško premostiv pošto ideal racionalnosti koji bi nam trebao odrediti kako djelovati u "okolnostima čovječanstva" upravo zanemaruje te okolnosti koje daju sadržaj praktičnom zaključivanju.

U svom razmatranju praktičnog uma i njegovih ciljeva Stephen Nathanson zaključuje da:

"u raspravi o tome kako bi trebali živjeti, tradicionalni racionalisti su napravili pogrešku izjednačavanja racionalnog života sa razumnim životom. Smatrali su da racionalni život mora biti onaj u kojem intelektualne i kognitivne vrijednosti prevladavaju nad ostalima."

"Pošto ljudi variraju u svojim prirodama i nalaze se u različitim situacijama, ne postoji jedan način života koji je racionalan za sve da ga promoviraju. Ne postoji nešto takvo kao što je *taj* dobar život ili *taj* smisao života¹²." (Nathanson, 1994, str. 193)

Praktično racionalno promišljanje uključuje puno više od pogledavanja u smjeru našeg u potpunosti racionalnog jastva. Analizom pojma racionalnog djelatnika ne dobiva se puno na planu određivanja supstancijalnih ciljeva koji bi reflektirali poznate moralne norme kao norme razuma. Apriorno utemeljenje praktičnog uma donosi samo rascjep između empirijske stvarnosti i ideala ispravnog djelovanja koje bi trebalo biti univerzalno obvezujuće. U krajnosti se možemo pitati jesu li takvi konkretni ciljevi uopće racionalni, tj. pružaju li oni razloge za djelovanje? Da li oni upućuju na iracionalnost kada djelatnik ne uspijeva djelovati u skladu s njima, ne zato jer nema motivacije, nego zato što takvo djelovanje odražava ograničenja djelatnikove ljudske prirode? Ako kategorički razlozi proizlaze iz modela koji je praktično ograničeno primjenjiv, onda su i razlozi ograničene primjene, a time nisu kategorički. Ako nam Kategorički imperativ ne može specificirati formalni cilj praktičnog zaključivanja, koji će biti primjeren situaciji, onda nam takav standard djelovanja ne govori što trebamo činiti, a time i gubi svoj status standarda za određivanje uspješnosti i neuspješnosti praktičnog zaključivanja.

Naposljetku, ako se pitamo zašto je bitno moralnost povezati sa racionalnošću ili je bolje postaviti pitanje, kao što ga Hubin postavlja, što je to u optužbi iracionalnosti da ima veću težinu (u određenom kontekstu) nego što je ima nemoralnost? (Hubin, 1999, str. 40) Kao što navodi Hubin, sigurno nije moralno gore biti iracionalan nego samo biti nemoralan. Ako biti nemoralan znači biti iracionalan, onda to znači da ne djelujemo u skladu s uočenim razlozima. Ali koji to razlozi mogu biti? Uzeti u obzir volju čisto racionalnog bića je problematična stvar. Cilj koji nam ono može nalagati jest slobodno djelovanje ili autonomija kroz koju jedino možemo promicati vlastito svjesno djelovanje. Ali, racionalno biće u svojoj autonomiji afirmira svoje postojeće motive, koji su po pretpostavci utemeljeni u konativnim mentalnim stanjima ili pro stavovima.¹³ Promišljanja u toj svrsi postaju razlozi za djelovanje u njihovoj važnosti za očuvanje i promicanje te autonomije. U tome se slažemo s Vellemanom. No, što će to konkretno značiti ne

¹² U originalu stoji "*the good life or the meaning of life*".

¹³ Sjetimo se želja prvog i drugog reda. Želje nam dolaze, one su iskonske, izvedene ili postignute, a mi iz perspektive višeg reda biramo prema kojoj ćemo poduzeti određenu radnju.

možemo odrediti a priori, jer razlozi, kao što smo vidjeli, su barem djelomično utemeljeni u empirijskim okolnostima djelatnika, koje nikad ne odražavaju njegovu čistu racionalnu prirodu.

Bibliografija

1. Brink, D. (1997). *Kantian rationalism: Inescapability, Authority, and Supremacy*, u: Cullity, G, Gaut, B., *Ethics and practical reason*, Oxford University Press (str. 255-291).
2. Foot, P. (1972). *Morality as a System of Hypothetical imperatives*, *The Philosophical Review*, Vol. 81. No. 3., str. 305-316
3. Frankfurt, H. (1971). *Freedom of the Will and the Concept of the Person*. *The Journal of Philosophy*, Vol. 68, No. 1., str. 5-20
4. Frege, G. (1995). *OSNOVE ARITMETIKE i drugi spisi*, Zagreb: KruZak.
5. Hubin, D. C. (1999). *What's Special About Humeanism*, *Nous*, 30 - 45.
6. Introduction (1997)., u: Cullity, G, Gaut, B., *Ethics and practical reason*, Oxford University Press.
7. Kant, I. (2003). *Osnivanje metafizike čudoređa*, Zagreb: Feniks.
8. Korsgaard, C. (January 1986). *Scepticism about Practical Reason*, *The Journal of Philosophy*, Vol. 83. No. 1., str. 5-25.
9. Nathanson, S. (1994). *Rationality Within Reason*, Chicago and La Salle: Open Court Publishing Company.
10. Schroeder, M. (2005). *The Humean Theory of Reasons*, Preuzeto 17. ožujka 2008, <http://philosophy.wisc.edu/info/schroeder.pdf>
11. Smith, M. (2004). *Internal Reasons*, u: M. Smith, *Ethics and the A Priori: Selected Essays on Moral Psychology and Meta-Ethics*, Cambridge University Press (str. 17-42).
12. Velleman, D. (2000). *The Possibility of Practical Reason*, u: D. Velleman, *The Possibility of Practical Reason*, Oxford University Press (str. 170-199).